

До 100-річчя від дня народження визначного українського видавця Івана Тиктора

УДК 002.2 + 059

О.В.Антоник, М.Л.Бутрин

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАЛЕНДАРІВ ІВАНА ТИКТОРА

Календарі — досить поширений тип видання, що має власну історію і особливе місце у світовій книговидавничій практиці. Зрештою, історія календаря сягає ще далекої давнини: одним з перших дослідників вважають римський календар 354 р.

Першою спробою створення календаря в Україні є «Ізборник Святослава» (1076 р.), певні матеріали якого умовно вписуються в поняття «календар». Історія друкованих українських календарів започатковується у XVIII ст. в Замості і Львові. Вони були універсальними за змістом, але мали чітко виражений астрологічний, «віщувальний» характер, що інколи призводило до їх заборони. Так, російська цариця Анна заборонила календарі 1738 і 1739 рр., оскільки вони прогнозували народні заворушення в Україні (можливо, підтвердженням цього став гайдамацький рух).

Особливо багато календарів, різних за читацьким призначенням і функціональним скеруванням, видавалось у Галичині в 20—30-ті рр. XX ст. Це календарі «Просвіти», «Червоної калини», «Сільський господар», «Календар кооператора», «Приятель народу», альманах «Жіночої долі» та ін. Особливе місце серед них займають календарі керівника великого українського видавничого концерну «Українська преса» (1923—1939 рр.) Івана Тиктора. Паралельно з відомими українськими часописами, оригінальними книжковими серіями І.Тиктор видавав календарі «Золотий колос», «Календар для всіх», «Календар «Комара» (як додаток до жартівливо-сатиричного однойменного журналу).

Зазначимо, що їх книгознавче дослідження ще не проводилось, та й загалом література про календарі доволі скромна. Описові відомості про українські календарі маємо в статті С.Яніна [13, с.922—923], статтях «Ще про календар» [2, с.34], «Календар — книга знання» [15, с.53—55].

Українська радянська енциклопедія дає двояке тлумачення поняття «календар»: 1) система лічення тривалих проміжків часу, в основі якої лежить зміна дня і ночі, фаз місяця, пір року; 2) друковане видання, що містить відомості про рік, місяці й числа, дні, тижні, основні свята, інколи астрономічні дані [12, с.543]. Подаються також

різноманітні варіанти поліграфічного втілення календарів (книги, журнали, сувенірі і рекламні альбоми, зшитки аркушів, листівок тощо).

Кількість і характер матеріалу, що відбирається для календаря, залежить від його функціонального спрямування та потенційного кола читачів. Традиційно календарі відносяться до довідкових видань і мають популярний характер, що проявляється не лише при відборі, але й при викладенні матеріалу, його мовно-стилістичному оформленні. Особливо вагома роль ілюстраційного матеріалу, адже цікавість читача до подібних видань визначається його якісним рівнем, естетичною оцінкою.

Розглянемо типологічні ознаки названих вище календарів І.Тиктора на основі їх цільового і читачького призначення, характеру матеріалу та способів його систематизації, конструктивних особливостей.

Календарям І.Тиктора притаманні всі риси популярних довідкових видань, орієнтованих на широкі верстви населення. Цікаво, що у статті «Дещо про календар» («Золотий колос», календар «Народної справи» на рік 1930) зроблена спроба поділити існуючі тоді календарі за читачьким призначенням на купецькі, ремісничі, промислові, військові, селянсько-господарські. Серед них були чисто господарські, а були і мішані, в яких давались «господарські поради й поучення й різні інші речі до читання». Саме до таких, мішаних календарів, відносила редакція і «Золотий колос»: «В нім — подібне як у «Народній справі», яка всьому селянству так подобається, знайдете і господарські поради, й поучення і оповідання, і жарти та вірші І.Сорокато (Юри Шкрумеляка), і поважні статті про життя нашого народу, про нашу рідну землю і про цілий світ». Далі, окрім змістової сторони, характеризуються особливості подачі матеріалу, властиві довідковому виданню: «В цій одній календарній книжці є зібрані, писані ясно і коротко, всякі відомості з різних галузей знань і життя, і в тім лежить також вартість такого календаря. Коли б ви хотіли довідатися про все з книжок, то мусіли би прочитати багато їх, а це не для кожного можливо» [1, с.34].

Усі календарі «Золотий колос» мають подібну структуру, яка іноді доповнюється або дещо змінюється. Так, календар на 1930 р. починається «Церковним календарем» з коментарями про пасхалії, пости, необов'язкові пости, загальниці [2, с.3]; далі розміщуються «Астрономічний календар» [2, с.4], «Український історичний календар з важливішими датами з історії України» [2, с.4—5]. Наступним є помісячний церковний календар українських католицьких, українських православних і римо-католицьких святих і свят, щоденні дані про схід і захід сонця та місяця про його фази («відміни місяця») і прогноз погоди на місяць під назвою «Столітній календар віщує» [2, с.6]. Тут помісячно подаються «Господарські поради» на січень, лю-

тий і т.д. (що робити у полі, стайні, курнику, на пасіці тощо). Після того йде розділ «Як нарід приповідает», де містяться народні приповідки на кожний місяць.

У цій частині календаря у різні місяці друкуються своєрідні рекламні заклики: «Вся коляда на «Рідну школу», «Передплачуйте одинокую щирю селянську українську газету «Народня справа». Тут можна дістати 120 зол. допомоги!» [2, с.9], «Пам'ятайте, що «Просвіті» треба дати ленту!», «Пам'ятайте про українських інвалідів!» та ін. Після закликів друкуються «Постійний календар на роки 1801—1980» і пояснення, як ним користуватися. Для селян подано «Календар вагітності домашніх звірят», «Міри і ваги» (довжини, поверхні, об'єму, ваги тощо). Після цих суто календарних відомостей публікуються статті найрізноманітнішого змісту, розраховані на читача-селянина. Так, у даному річнику є оповідання з селянського життя; стаття про різні риси людей; з історії України та світової історії; з географії України; про визвольні змагання; віри і держави на світі; про українські товариства, установи, письменників; про права української мови; багатства українських земель тощо. Варті уваги поради про господарські машини, управу, збіжжя, сіножаті, про догляд за худобою, курми, про пасічництво, будівельну справу, бюджети, одяг, полювання та ін. Пізнавальними є відомості про анатомію людини та лікарські поради. У «Золотому колосі» наступних років увесь цей різноманітний матеріал систематизовано у певні розділи. Так, у 1932 р. появляється «Жидівський календар», зміст якого охоплює «Письменницьку частину», «Господарську частину», «Практичну частину» [4].

По всіх календарях розкинуті «Цікаві дотепи», оповідання, вірші і «Всяка всячина», жарти. Згодом зміст календарів удосконалюється. Так, з 1936 р., крім традиційної календарної частини, йдуть: «Письменницька частина», «Господарський відділ», «Жіночі справи», «Лікарські ради», «Практичні домашні поради», «Правозакони-приписи», «Для дітей і молоді». Кожного року ці відділи заповнюються новими матеріалами, які, як правило, не підписуються авторами, крім віршів та інших творів Івана Сорокато.

У кожному календарі «Золотий колос» є відділи реклами обсягом від 4 до 24 сторінок, які не нумеруються. Тут розміщуються переважно торговельна, реміснична, промислова реклама різних українських установ і підприємств, відомості про українських лікарів та адвокатів Галичини. Менше місця посідає реклама творів друку. Найбільше є запрошень до передплати видань концерну І.Тиктора: «Нового часу», «Нашого прапора», «Народньої справи», «Комара», «Дзвіночка», «Української бібліотеки», «Історичної бібліотеки», іноді видань «Просвіти», «Рідної школи», «Сільського господаря», «Червоної калини», «Самоосвіти» та ін.

Майже у кожному календарі, особливо за другу половину 30-х років, вміщуються книготорговельні оголошення про роботу, розташування, асортимент окремих українських книгарень: «Рідної школи» (де подаються дані про «наявність на складі шкільних підручників, наукових книжок, белетристики, книжок релігійного змісту, молитовників, п'єс, шкільних і церковних друків, письмового приладдя, часописів») [3]; «Української книгарні Теодора Савули у Відні» [3]; «Просвіти»; видавництва оо.Василіан у Жовкві тощо. Трапляються зрідка перспективні оголошення про вихід нових книжок, альбомів, серед яких: «Повне видання творів Тараса Шевченка у 16 томах», що видавалося у Варшаві; «Велика історія України» М.Голубця з передмовою І.Крип'якевича; «Українська вишивка», «Українські церковні вишивки», «Українські світські вишивки».

Рідко можна віднайти книготорговельні бібліографічні списки книжок. Наприклад: «Велика знижка цін для читачів «Золотого колоса». Користуйтеся з нагоди і негайно замовте ці книжки» (далі називається 20 конкретних книжок М.Голубця, М.Копія, О.Лещука, Гі де Мопасана, Ю.Шкрумеляка та ін. за скороченим описом — автор, назва, ціна) [7]. У календарі на 1936 р. є «Цінник книжок товариства «Сільський господар». Тут рекомендується 68 книжок з різних питань господарства [8]. У календарі на 1937 р. рекомендуються останні видання видавництва «Червона калина».

Календарі «Золотий колос» мають чудові кольорові обкладинки відомого художника Едварда Козака та ілюстрації (його ж та І.Іванця), багато фотографій. Календар редагувався: до 1937 р. Юрею Шкрумеляком; у 1938—1939 рр. Миколою Топольницьким. До речі, у календарі за 1939 р. подано фотографії усіх співробітників І.Тиктора.

У видавництві І.Тиктора в 1932—1939 рр. виходив також «Календар для всіх» за редакцією М.Струтинського. Редакція вважала, що календар належить до «настольних книг культурної людини» і є виданням енциклопедичного характеру. З 1938 р. календар став називатися «Альманахом «Нового часу» (Календарем для всіх на рік 1938) [17]. За своєю структурою він подібний на календар «Золотий колос», особливо у календарній частині, де подано астрономічний і рибальський календарі. На кожен місяць зазначаються українські і римо-католицькі свята, подано прогноз погоди, господарські пригадки, хатні поради, пригадки для кооператорів; є місця для заміток. Є також жидівський календар, постійний календар (1801—1980 рр.), календар вагітності домашніх тварин, міри і ваги, поштові тарифи та інші довідкові матеріали.

Усі річники календаря вміщують солідні статті відомих вчених з історії України і Галичини, української літератури, світової історії, з питань права, медицини, кооперації, а також різні розважальні матеріали: вірші, оповідання, загадки.

Автура календаря свідчить про його рівень і авторитет. Це — Ю.Шкрумеляк, М.Матвіїв-Мельник, К.Гриневичева, О.Бабій, М.Островерха, К.Трильовський, М.Галаган, В.Костиків, Є.Храпливий, М.Рудницький та ін.

Як і в попередньому календарі, тут є рекламні розділи, де оголошується передплата на видання І.Тиктора, «Літопису «Червоної калини», «Просвіти», «Рідної школи» та інших видавництв.

Зустрічаємо і перспективну інформацію про вихід «Альбому українських Січових Стрільців», книги про генерала М.Тарнавського, «Історії легіону Українських Січових Стрільців» О.Думіна, «Атласа України і суміжних країв» В.Кубійовича тощо.

В «Альманасі «Нового часу» на 1939 р. залишаються традиційними календарна частина і рекламний розділ. Зміст альманаху [18, с.24] переноситься на його початок, додається рубрика «Ілюстрації» (у даному випадку їх 37). Правда, в альманасі нема віршів і художніх творів, зате публікуються наукові статті відомих вчених: Ю.Липи, В.Щурата, В.Дорошенка, В.Будзиновського, В.Пачовського, Ф.Дудка, М.Возняка, Є.Пеленського та інших. За тематикою це статті про політичні партії, українську еміграцію, боротьбу з москвофільством, про Січових Стрільців, Карпатську Україну, пресу. Цікавими є спогади, персоналії тощо. Чимало місця присвячено торговельній і промисловій рекламі, даним про галицьких лікарів [18, с.127] тощо.

Третім типом календаря І. Тиктора є «Веселий календар «Комара» [20]. Починається він з традиційної календарної частини, але навіть тут усе подається в гумористичному плані. Наприклад: «Погода в січні. Велика студінь для всіх, хто не мав за що купити дров на зиму. Цілий місяць сильні вітри в кишенях».

У змісті календаря різні гумористичні оповідання, вірші, анекдоти (переважно без авторів), рекламні оголошення (20 сторінок) торговельного, промислового і господарського характеру. Чимало місця присвячено запрошенням до передплати на видання І.Тиктора: «Народня справа», «Наш прапор», «Наш лемко», «Дзвіночок», «Комар», «Українська бібліотека».

Більша частина реклами подана в гумористичних віршах. Ось, наприклад, як у вірші «Криниця знання» пропагується діяльність видавництва «Самоосвіта», яке видавало у 30-ті роки велику серію науково-популярних книжечок з різних галузей знань:

*Село Жабчин світ дивує
Та й з того приводу,
Що культурні там всі люди,
Мов з іншого роду.
Де ж здобули ви культуру
Й розуму набрали,
Що зразу усім сусідам*

*Взірцем гарним стали?
А жабчани відповіли:
— Ніде правди діти,
Цю освіту ми здобули
З книг «Самоосвіти».*

Ми зупинились тільки на трьох календарях І.Тиктора, які мають чітко виражені типологічні риси. Однак у Галичині 20—30 рр. календарів було дуже багато, і вивчення їх типологічних особливостей — вдячна тема дослідження для книгознавців.

1. Дещо про календар // Золотий колос на 1930 рік. Львів, 1930. С.34.
2. Золотий колос. Календар «Народньої справи» на рік 1930. Львів, 1930. 172+4 с.
3. Золотий колос. Календар «Народньої справи» на рік 1931. Львів, 1931. 184+16 с.
4. Золотий колос. Календар на рік 1932. Львів, 1932. 181+9 с.
5. Золотий колос. Календар на рік 1933. Львів, 1933. 176+16 с.
6. Золотий колос. Календар на рік 1934. Львів, 1934. 176+16 с.
7. Золотий колос. Календар на рік 1935. Львів, 1935. 176+16 с.
8. Золотий колос. Календар на рік 1936. Львів, 1936. 176+20 с.
9. Золотий колос. Календар на рік 1937. Львів, 1937. 175+17 с.
10. Золотий колос. Календар на рік 1938. Львів, 1938. 176+24 с.
11. Золотий колос. Календар на рік 1939. Львів, 1939. 158+24 с.
12. Календар // УРЕ. Т.4. С.543.
13. Календар // Енциклопедія українознавства. Т.3. С.922—923.
14. Календар для всіх на рік 1932. Львів, 1932. 166+8 с.
15. Календар для всіх на рік 1936. Львів, 1935. 162+16 с.
16. Календар для всіх на рік 1937. Львів, 1936. 162+16 с.
17. Альманах «Нового часу» // Календар для всіх на рік 1938. Львів, 1937. 160+16 с.
18. Альманах «Нового часу» на 1939 рік. Львів, 1938. 160+16с.
19. Календар — книга знання // Календар для всіх на 1936 рік. Львів, 1935. С.53—55.
20. Календар «Комара» на 1935 рік. Львів, 1935. 108+18 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.95.